

Sayı. 15

Sene:1995-1997

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Prof. Dr. M. MÜNİR AKTEPE'YE

ARMAĞAN

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL 1997

ŞEKİB ARSLAN'IN BAZI MEKTUPLARI VE İTTİHADÇILAR İLE İLİŞKİLERİ

*Zekeriya Kurşun**

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde canlı bir düşünce ve fikir hayatı müşahade edilmektedir. Bu entelektüel canlılık, muhtelif unsurlara mensup (Türk, Arap v.s.) bir çok Osmanlı aydını ve aksiyon adamını ortaya çıkarmıştır. Bu aydınların pek çoğu «Osmanlıcılık» düşüncesi etrafında yoğunlaşan fikirler üretmiştir. Ancak zaman içerisinde bir kısmı, Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı dış baskılar ve değişik politik sebeplerin etkisiyle, ortaya çıkan yeni fikir akımlarının (İslâmcılık, Milliyetçilik gibi) tesirinde kalmışlardır. Bazı mektuplarını neşredebdiğimiz Şekib Arslan ise bu fikir hareketlerindeki yeri daha ziyade bir sentezci konumundadır.

Şekib Arslan'ın karmaşık hayat hikâyesi ve düşünceleri hakkında hem Batı'da hem de Arap Dünyası'nda pek çok çalışmalar yapılmıştır¹. Edebî kişiliği hakkında yapılan en kapsamlı çalışma ise, *el-Şarabasi*'nin iki ciltlik eseridir². Siyasî fikirleri ve özellikle «İslâmcılık» düşüncesine sarılarak «Osmanlı» kalma mücadelesini ve Osmanlı Devleti'nin çöküşünden sonra Arap Dünyası'ndaki tesirleri inceleyen en geniş araştırma da *Cleveland*'in inceleme-

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

1 Hisham Sharabi, *Arab Intellectuals and the West: The Formative Years 1875-1914*, Baltimore 1960; Albert Haurani, *Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939*, London 1970; Jacob M. Landau, *The Politics of Islam, Ideology and Organization*, Oxford 1990. (Bu eserlerin içinde Şekib Arslan'a yeterince yer ayrılmıştır) Ayrıca Şekib Arslan'ın *Li-Maza Teahhare'l Musimân ve Li-Maza Tekaddeme Gayruhum*, (Kahire, Tarihsiz) isimli eserinin girişinde Muhammed Reşid Rıza'nın Arslan hakkında güzel bir takdimi bulunmaktadır.

2 Ahmed el-Şerebasî, *Emiru'l-Beyân Şekib Arslan*, I, II, Kahire 1963.

sidir³. Ancak bu ikinci eserde Arslan'ın Birinci Dünya Savaşı öncesi İttihadçılar adına Araplar arasında sürdürdüğü propaganda faaliyetlerine yeterince değinilmmiştir. Özellikle ileride ele alacağımız *Cem'iyet-i Hayriyye-i İslâmiyye* adına yaptığı çalışmalara hiç yer verilmemiştir⁴. İşte bu makalede, Arslan'ın Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya ve Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'ne yazdığı mektublardan hareketle, ittihadçılar ile ilişkileri ve Araplar arasındaki siyasî faaliyetleri ele alınacaktır.

Şekib Arslan 1869 yılında Beyrut yakınlarında Şuveyfe'de Dürzi Arap bir âilenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Ailesi onsekizinci yüzyıldan beri «emir sülâlesi» olarak tanınmaktaydı. Hatta Şekib'in amcası Emir Mustafa, II. Abdülhamid nezdinde oldukça itibarı olan bir kişiydi⁵. İşte, doğuştan sahip olduğu bu avantajlar Arslan'ın iyi yetişmesinin başlıca âmilleri olacaktır.

Arslan 1879'da bir Marunî okulu olan *Medresetü'l-Hikme*'de ilk eğitimine başladı. Burada temel eğitiminin yanısıra, iyi derecede Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. Akabinde ailesi O'nu -Osmanlı Devleti'nin Beyrut'ta önemli bir eğitim kurumu olan- *Medrese-i Sultaniyye*'ye⁶ kaydettirdi⁷. Buradan İslâmî ilimlerin yanısıra iyi derecede Türkçe de öğrenerek mezun oldu.

Şekib Arslan'ın edebiyata büyük ilgisi ve kabiliyeti vardı. Henüz ondört yaşında iken çeşitli gazetelerde şiir ve makaleler yazmağa başladı⁸. Yazılarındaki üstün edebî uslûbu, devrinin önemli edebiyatçılarının dikkatlerini çekti. Arslan'ı ilk farkededen edebiyat

3 William I. Cleveland, *Şakib Arslan and the Campaign for Islamic Nationalism*, 1985. (Bu eser, *Batıya Karşı İslam, Şekib Arslan'ın Mücadelesi* adıyla Selahaddin Ayaz tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1991). Biz de bu çeviriden yararlandık).

4 Landau Arslan'ın hatıralarına dayanarak bu hususa değinmiştir. (Landau, *a.g.e.*, s. 92-344-45).

5 el-Şerabası, *a.g.e.*, C. I, s. 67; Cleveland, *a.g.e.*, s. 36. (Bu çalışmada Arslan'ın Biyografisi ile ilgili bilgiler daha ziyade bu iki eserden alınmıştır).

6 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1988, s. 143.

7 Cleveland, *a.g.e.*, s. 40.

8 el-Şerabası, *a.g.e.*, s. 77.

ve fikir adamlarından birisi de Muhammed Abduh idi⁹. Abduh, Mısır'da çıkan Urabî Paşa isyanı akabinde Lübnan'a sürülmüştü. (1883). Beyrut'a gelen Abduh şiirlerini okuduğu Arslan ile tanıştı ve ona iltifat etti. Abduh'un sohbetlerine iştirak eden Arslan da O'nun fikirlerinden etkilendi¹⁰. 1890 yılında Mısır'a giden Şekib Arslan, Abduh ile olan yakınlığı sayesinde oradaki kültür çevreleri ile de kolayca temasa geçme imkânı buldu. Çok genç olmasına ve fikirlerinin henüz olgunlaşmamasına rağmen kabul gördü. Hatta Mısır'dan ayrılırken ünlü *el-Müeyyed* ve *el-Ahram* gazetelerine makaleler yazmak üzere anlaşmalar yaptı¹¹. Aynı yıl İstanbul'a da seyahat eden Arslan burada da hüsn-i kabul görerek, Maliye Nazırı Vekili Hasan Fehmi ve Maarif Nazırı Münif Paşa ile dostluklar kurdu¹². 1892 yılında tedavi maksadıyla İstanbul'dan Fransa'ya giden Arslan, orada hem Avrupa medeniyeti, hem de tanışmayı çok istediği Mısırlı ünlü şair Ahmed Şevki ile tanıştı¹³. Arap dünyasının yetiştirdiği bu ünlü şair ile tanışması Arslan'ı heyecanlandırmasına karşılık, Avrupa Medeniyeti ile karşılaşması O'nda hiç bir heyecan ve hayranlık uyandırmamıştır. Zira Arslan için Avrupa, hayran olunacak bir kültür değil, bilakis emperyalist bir tehdit ifade ediyordu. Fransa'dan İstanbul'a dönen Arslan, burada da Cemaleddin Afganî ile tanışır. Arslan, Abduh'un sohbetlerinden tanıdığı Afganî'yle dostluk kurmakta gecikmez, Afganî de bu gençten hoşlanır ve rivayete göre takdirlerini şu sözlerle belirtir: «Senin gibilerini yetiştirmiş olan İslâm diyarına ne mutlu»¹⁴. Şekib Arslan da iltifatını gördüğü Afganî'yi «Doğu uyanışını hazırlayan kişi»¹⁵ olarak nitелеmektedir. Bu yakınlaşma, Arslan'ın hayatının Afganî'ye benzemesine adeta zemin hazırlar. Zira bu tanışmadan sonra O, hayatını Batı ezilmişliği karşısında Doğu'nun uyanışını sağlamaya adayacaktır.

9 Muhammed Abduh (1849-1905) İslâmî değerlerin hristiyanlıktan üstün olmasına rağmen, müslümanların içinde bulunduğu kötü şartları, İslamiyetin anlaşılmasına bağlayan ve Cemaleddin Afganî'nin fikirlerinden etkilenerek İslâm'da reform yapılmasının gerekliliğini savunan Mısırlı din adamıdır.

10 Sharabi, *a.g.e.*, s. 110; el-Şerabasi, *a.g.e.*, s. 79.

11 *a.g.e.*, s. 80.

12 Cleveland, *a.g.e.*, s. 45-46.

13 *a.g.e.*, s. 46; el-Şerabasi, *a.g.e.*, s. 80-82.

14 Cleveland, *a.g.e.*, s. 47.

15 *a.g.e.*, s. 47.

Kısa bir zaman içine sığdırılan bu seyahatlar ve tanıştığı kişiler Arslan'a İslâm dünyasında reforma şiddetle ihtiyaç olduğu fikrini verir. Ayrıca, bunun ancak Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü ve bekası ile mümkün olabileceği kanaatını edinir.

Şekîb Arslan, Osmanlı Devleti'nin verdiği askerî, ideolojik ve politik her mücadelede yer almaya başlar. Öncelikle O'nu 1908 akabinde, İttihadçıların Cebel-i Lübnan'ın eski imtiyazlarını kaldırıp kanûn-ı esasiyi uygulatma¹⁶ mücadelelerine destek verirken görmekteyiz. Buna karşılık Şûf kaymakamlığına tayin edilen Arslan, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra da bütün kalbiyle ittihadçıların yanında oldu¹⁷. Zira O'nun için önemli olan iyi hükümet veya saltanatın prensipleri değildi. Önemli olan müslümanların yaşadığı bölgelerde Osmanlı siyasî otoritesinin hakim olmasıydı¹⁸. Yeni rejime olan bağlılığını ise 1911'de Trablusgarb'a giderek Osmanlı-İtalyan harbine katılmakla göstermiştir¹⁹. Bu arada Enver Paşa ile tanışan Arslan O'na hayran kalır, hatta O'nu «gerçek bir İslâm kahramanı» diye niteler²⁰. Arslan'a göre Trablusgarb Meselesi, esasında Osmanlı-İslâm sistemini tehdit eden Avrupalı bir saldırıydı ve bütün imkânlar seferber edilerek buna karşı konulmalıydı. Bu fikirlerini, dönemin en popüler gazetelerinde neşreden Arslan, Osmanlı Devleti'nin bütün unsurlarını özellikle Arapları bu saldırılara karşı harekete geçirmek istiyordu²¹. O aynı heyecanı Balkan Harbi sırasında da duyuyordu. Bu faaliyetleri yanı sıra Şekîb Arslan'ın ve âilesinin Cebel-i Lübnan ve diğer Arap vilâyetlerindeki nüfûzunu göz önüne alan İttihadçılar²², Onun 1913'te Havran Mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girmesini sağladılar²³.

16 Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul 1992, s. 45.

17 Cleveland, *a.g.e.*, s. 56-57.

18 *a.g.e.*, s. 59-60.

19 el-Şerebasî, *a.g.e.*, s. 83.

20 Cleveland, *a.g.e.*, s. 58.

21 *el-Müeyyed*, 16 Kasım 1911, 11-15 Ocak 1912.; Cleveland, *a.g.e.*, s. 57-60.

22 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BA), Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti (DH - KMS), 63/7.

23 Feroz Ahmad-Donkart A. Rustav, «İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1914», *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 4-5 (1975-1976), s. 279; Hasan Emin el-Bu'aynî, *Cebelü'l Arab*, Beyrut-Paris 1985, s. 270.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve akabinde Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi üzerine Şekib Arslan'ın hayatında yeni bir dönem başlamıştır. İçlerinde Osmanlı Meclis-i Mebusan ve Ayan üyeliği de yapmış bulunan bir kısım Arap liderleri, savaşı fırsat bilerek Arap Devleti kurmak sevdasıyla Osmanlı Devletine ihanet etmişlerdir²⁴. Buna mukabil, Şekib Arslan devlete her zamankinden daha fazla bir sadakatla hizmeti gerekli görüyordu.

Bahriye Nazırı Cemal Paşa Dördüncü Ordu Komutanı olarak Suriye'ye gidince orada bir savaş idaresi tesis etti. Arap kamuoyu tarafından tepkiyle karşılanan olağanüstü uygulamalarında Şekib Arslan en büyük destekçileri arasında idi. Arap vilayetlerinde özellikle Suriye'de bazı Arap ileri gelenleri, İtilaf Devletleri'nin vaadlerine kanarak kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhinde kışkırtıyorlardı²⁵. Cemal Paşa bu durumu tashih etmek için, önce Halep Vilayet Gazetesi *Fırat*'ı kullandı. Daha sonra Araplar arasında şöhret ve itibarı olan Şekib Arslan'ın idaresinde *el-Şark* gazetesini tesis etti²⁶. Bu gazete, Osmanlı Devleti dahilinde müslüman unsurlara seslenmeyi ve devletin savunulmasına dönük İslâmî bir cephe teşkilini amaçlıyordu. Ayrıca çeşitli unsurlar arasındaki ihtilafları ve o güne kadar ki yanlış anlaşılmaları düzeltip, Osmanlı hilafetinin bekasını sağlayacak zemini hazırlamayı hedefliyordu²⁷. Gazetenin gündemini, başmuharriri olarak Şekib Arslan belirliyordu. Ancak bu faaliyetleriyle yetinmeyen Arslan, Cemal Paşa'nın Kanal Seferi'ne de iştirak etmiştir. Seferin başarısızlığına rağmen Cemal Paşa'ya olan güveni sarsılmamış ve O'nu desteklemeyi sürdürmüştür²⁸. Hatta Arslan'm Cemal Paşa ile olan bu ilişkile-

24 A'yan azası Abdülhamid Zöhrevî ve sabık Meclis-i Mebusan üyesi Şükri el-Aseli hakkında Divan-i Harbî Örfice verilen idam kararları için bak: BA., Dosya Usûlu İrade Tasnifi (DUİT), 79/2 Lef 34-40, 116.

25 Hamdi Bedevî el-Tahirî, *Siyâsetu'l Hükm fi Lübnan*, Kahire 1968, s. 46-50; Ayrıca, Arapların faaliyetleri ve buna karşılık Cemal Paşa'nın tedbirleri için bak : Dördüncü Ordu, *Aliyye Divan-ı Harbî Örfisinde Tetkik olunan Mesâil Hakkında İzahat*, Dersaadet 1332.

26 Cemal Paşa Şekib Arslan'a yardımcı olması için İstanbul'dan Hakkı Tarık Us'u ister. Ancak mazeretine binaen O'nun yerine Tasfir-i Efkâr'dan Ağâh Bey ve Selanikli Abdi Tevfik Bey gönderilmiştir. DH-KMS, 33/46.

27 Şemsuddin el-Rifa'î, *Tarihu's-Sahafeti's-Suriyye*, Kahire 1699, C. I, s. 267-272.

28 Cleveland, *a.g.e.*, s. 79.

ri bazı Araplar tarafından «Arap davasına ihanet» olarak değerlendirilmiştir²⁹.

Savaşın Osmanlı Devletinin ve tabii olarak Şekib Arslan'ın beklentileri doğrultusunda sonuçlanmaması, O'nun hayatını alt üst etti. Lozan Anlaşmasının imzalanmasına kadar da çeşitli tereddütler geçiren Arslan bir müddet Mersin'de yaşadı. Zira, gerek gelişme çağlarında aldığı eğitimi ve gerekse politik deneyimleri neticesinde, o tarihe kadar dünyaya Osmanlı gözlükleriyle bakmıştı. Bütün tereddütleri bu yüzden idi. Osmanlı Devleti'nin fiilen tarihe karışmasından sonra ise İsviçre'ye yerleşen Arslan, bundan sonraki hayatını Arap Dünyası'nın bağımsızlığı ve bütünlüğü için mücadeleler vermeye adanmış ve bu mücadelesini, ölüm tarihi olan 1946'ya kadar sürdürdü.

MEKTUPLARIN MUHTEVALARI VE ŞEKİB ARSLAN'IN CEM'İYYET-İ HAYRİYYE-İ İSLÂMİYYE ADINA FAALİYETLERİ

Şekib Arslan neşredeceğimiz bu mektuplarını, 1913 yılında Medine'ye yaptığı ve muhtemelen İttihadcılar tarafından tertiplenmiş propaganda gezisi sırasında yazmıştır. Mektuplar ilk bakışta fazla bir şey ihtiva etmedikleri intibaini vermektedirler. Ancak dönemin olayları, Şekib Arslan'ın kişiliği ve mektupların muhatabı göz önüne alındığında, önemli mesajları ihtiva ettikleri görülür. Bu vesile ile mektuplarda konu edilen önemli meseleler burada değerlendirilerek, Şekib Arslan'ın misyonu ortaya konmaya çalışılacaktır.

Fransız Donanması, 23 Teşrinievvel 329/5 Kasım 1913'de Beyrut Limanı'nı ziyaret etmişti. Özellikle Cebel-i Lübnan'da bir kısım hristiyanlar bu ziyaret münasebetiyle büyük sevinç duymuş ve sevinçlerini göstermekten çekinmemişlerdi. Düzenledikleri karşılama törenlerinde Fransızların bölgeye ziyaretçi olarak değil, uzun süreli ve kalıcı olarak gelmelerini temenni ettiklerine dair konuşmalar yapmıştı³⁰. İşte Arslan 17 Teşrinisânî 329/30 Kasım

29 Es'ad Dağır, *Muzakkerâti alâ Hamîşî'l-Kazıyyetî'l-Arabîyye*, 1959, s. 19. Cleveland, *a.g.e.*, s. 86-87.

30 DH-KMS, 4/38 Lef 8.

1913 tarihli birinci mektubunda (Ek I) bu hususa dikkatleri çekmektedir. Ona göre, Beyrut ve Cebel-i Lübnan'daki bazı hristiyanlar ve müslümanlar ile hristiyanların arasını açmaya çalışan adem-i merkezîyetçilerin³¹ bölgedeki faaliyetleri, bu tür davranışlara sebebiyet vermiştir. Arslan bu doğrultuda neşriyat yapan gazeteler susuturulursa meselenin önünün alınabileceğini bildirmektedir. Aynı mektubda Fransızların Suriye'deki nüfuzlarına değinen Arslan, bunun daha fazla yaygınlaşmaması için tedbirlerin alınmasını istemektedir. Bunun için de özellikle Hicaz Demiryolu hattının geçtiği istasyonlara bağlanan tâli demiryolu bağlantılarının inşasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu hususu daha sonraki mektublarında tekrarlayacak olan Arslan, ayrıca kendine göre, yeni hatların nerelere uzatılması gerektiğini gerekçeleri ile açıklamaktadır. Özellikle Medine-Mekke arasında inşa edilecek demiryolu ile bütün İslâm Alemi üzerinde iyi tesir meydana getireceğini söyleyen Arslan, bu hattın inşasını istemeyen³² Urban'ı ikna edebileceğini de ikinci mektubunda belirtmektedir.

Arslan'ın 16 Kanûnievvel 1329/29 Aralık 1913 tarihli üçüncü mektubu (Ek III) ve tarihsiz diğer iki mektubu O'nun Osmanlı Hükümeti adına Arap vilâyetlerinde üstlendiği görevleri ortaya koymaktadır.

İttihadçılar iktidara geldikten sonra Arap Vilâyetleri adeta muhalefet merkezlerine dönüşmüştü. Gerçi İttihat ve Terakki Fırkası o bölgelerde teşkilatlanmaya önem vermişti. Hemen hemen her Arap vilâyetinde partinin şubelerini açmışlar, ayrıca fikirlerini yaygınlaştırabilmek için Arapça gazeteler çıkartmışlardı³³. Ancak

31 Osmanlı Arap vilâyetlerinde adem-i merkezîyet esasını üzerine bir idare kurmayı hedefleyen bir gurup Arap, Eylül 1912'de *Hizb el-Lamerkeziyye el-İdarî el-Osmanî*'yi Kahire'de kurmuşlar ve diğer Arap vilâyetlerinde de teşkilatlanmışlardır. Daha fazla bilgi için bak : Kurşun, *a.g.e.*, s. 98-111, Şekib Arslan onlar hakkında, «Osmanlı Devleti'nin unsurlarını birbirinden kopararak memleketi doğrudan yabancıların tahakkümüne terkedeceklerini» iddia ediyordu. *el-Re'yu'l-Am*, 7 Mayıs 1913; Cleveland, *a.g.e.*, s. 65.

32 Hicaz Demiryolu inşa edilirken Osmanlı Devleti pek çok politik engellemeler ile karşı karşıya gelmiştir. Ancak bundan daha vahimi, bölgede deve ile nakliyatçılık yapan Arap aşretlerinin inşaatı önlemeye çalışmalarıydı. Zaman zaman inşaata saldırıyor ve yağma ediyorlardı.

33 Landau, *a.g.e.*, s. 88, 91-92.

siyasetlerini Araplara anlatabildikleri söylenemez. Özellikle başlangıçta Balkanlar'daki gayr-i müslim unsurları hesaba katarak, yönetimde haklı olarak aktif islâmcı politika gütmemeleri³⁴ onların Araplar tarafından kabul edilmelerini güçleştirmişti. Ayrıca 1912 seçimlerinde tamamen partililik ihtirasıyla, devletin de imkânlarını kullanarak muhalefetin meclise girmesini engellemeleri itibarlarını oldukça sarsmıştı. İttihadçılar bu durumu tashih etmek ve özellikle Araplar tarafından kurulan parti ve cemiyetlerin sert muhalefetlerini engelleyebilmek için çareler aramaya başlamışlardı. Zira devletin müslüman unsurları arasında dayanışma ve birliği sağlayacak yeni politikalara da ihtiyaç vardı. İşte Şekib Arslan'ın bu durum karşısında devreye sokulduğu anlaşılmaktadır. Mektublardan anlaşıldığına göre, Arslan Medine'ye yaptığı bu geziyi, kısa bir süre önce İstanbul'da teşekkül etmiş olan *Cem'iyet-i Hayriyye-i İslâmiyye* adına yapmaktaydı³⁵. Acaba bu cemiyet, adından anlaşılacağı gibi sadece bir «hayır cemiyeti» mi idi, yoksa bu isim altında farklı hedefleri mi vardı? Arslan'ın mektublarında, seyahatinin zâhiri sebeplerin dışında başka maksatlar taşıdığını söylemesi bu cemiyetin hayır işleri dışında siyasi hedefleri olduğunu göstermektedir³⁶.

Arslan, hatıralarında cemiyetin kuruluşunu şöyle anlatmaktadır : Türkler ile Araplar arasında iyi ilişkiler tesis etmek, ayrıca Osmanlı Devleti sınırları dışında kalan müslümanlar arasında siyasi faaliyetler ve gerektiğinde askerî operasyonlar yapabilecek zemini hazırlamak için İstanbul'da *Cem'iyet-i Hayriyye-i İslâmiyye* oluşturuldu. Kurucuları, Türkler, Mısırlılar, Tunuslular, Libya'lılar, Yemenliler, Hicaz ve Hindlilerden oluşan bir grup idi. Cemiyetin başına Sultan Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzeddin, genel sekreterliğine de Said Halim Paşa getirilmişti³⁷. Üyeleri arasında, İttihadçıların ünlü Dahiliye Nazırı Talat Paşa ve Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa bulunmaktaydı. Bu isimlerden oluşan cemiyete-

34 Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki 1908-1914*, İstanbul 1971, s. 223.

35 DH-KMS, 63/53, 5/24.

36 Aynı vesika.

37 Şekib Arslan, *Siret Zâtiyye*, Beyrut 1969, s. 100-102. Ayrıca, Zeine Z. Zeine, *Arab-Turkish Relations and the Emergency of Arab Nationalism*, Beyrut 1958, s. 76; Landau, *a.g.e.*, s. 92-93, 104, 308.

tin, sıradan insanların da yapabileceği işleri üstlenecek bir kuruluş olamayacağı açıktır.

Cemiyet zahiren siyasetle iştigal etmeyecek idi. Nizamnâmesinde kuruluş gayesi «Ahali-i İslâmiyye'nin derecât-i muhtelif-i tahsilden istifadelerini te'min etmek» olduğu belirtilmişti³⁸. Bu amaçla da taşralarda şubelerin kurulmasına karar verildi. Ancak diğer faaliyetlerinden³⁹ ve Şekib Arslan'ın mektublarından anlaşıldığına göre, bu cemiyet daha ziyade devletin propagandasını yapmayı ve özellikle Araplar arasında baş gösteren ayrılık faaliyetlerini engellemeyi hedeflemişti. Başka bir ifadeyle, İttihadcılardan kendi kulüpleri ile Araplar arasında yapamadıklarını bu cemiyet aracılığıyla yapmayı plânlamışlardı. Arslan'ın cemiyet adına yaptığı faaliyetleri, cemiyetin başkanı yerine Talat Paşa'ya yazmış olması hem yukarıdaki düşünceyi desteklemekte hem de cemiyetin İttihad ve Terakki Hükümeti ile olan organik bağlarını ortaya koymaktadır. Ekte sunulan mektuplar bu konuda önemli ip uçları vermektedir.

38 *Cem'iyet-i Hayriyye-i İslâmiyye'nin Taşra Şubelerine Mahsus Tahmat*, Dersaadet 1329, s. 3 (Altıncı Madde).

39 Cemiyet, Dünya müslümanları arasında propaganda yapmak ve onların yeniden uyanışlarını te'min etmek için, İstanbul'da Yusuf Şetvan'ın idaresinde haftalık bir dergi çıkarmıştır. Cihân-ı İslâm adındaki bu dergi, Türkçe, Arapça, Urduca ve Farsça olarak yayınlanmaktaydı. Dergi hakkında daha fazla bilgi için bak : Ziyad Ebûziya, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Mart 1993, Fasikül 53, s. 535. Ayrıca derginin 1-25 arasındaki sayıları (arasında eksikler vardır). Beyazıt Devlet Kitaplığında görülebilir. Cemiyet dergi dışında çeşitli neşriyatlar yapmıştır. Örneğin «*Sulh Hakimleri İçin Geçici Kanun*»un Arapçaya tercüme edilerek neşredilmesi ilginçtir. (*el-Kanûn el-Muvakkat li-Hükkâmî's-Sulh*, Dersaadet 1329). Zira o günlerde Araplar kendi vilâyetlerindeki mahkemelerde kullanılacak dilin Arapça olmasını istiyorlardı. İttihadçılar ise bunu kanûn-ı esasiye aykırı buluyorlardı. Böyle bir zamanda muhtemelen bu neşriyatlarıyla ortalığı yumuşatmak istiyorlardı. Mahkemelerde dil tartışmaları için bak : Kurşun, *a.g.e.*, s. 59-62.

EK I*

Dahiliye Müsteşâr-ı Âlisi Atûfetlû Münif Beyefendi Hazretlerine

Atûfetlû Efendim Hazretleri

Bu kerre mâlişke-i Cibril-i Emin ve şefaa'tkâr-i umem-i muvahidîn olan huzûr-ı lâmi'i'n-nûr-ı Hazreti Risâletpenâhiye rûmâl-i zemin olur olmaz muvaffakiyât-i Hazret-i Zillullahî ve dea'vât-i mefruzasına terdifen Nâzır-ı Me'alûm-i Zâhir Tal'at Beyefendi Hazretleri ile muvaffakiyât-i âlileri ve dea'vât-i hayriyyet-i ayât-i ref'-i bâr gâhî Cenâb-ı Kibriyâ ve menâfi'-i mülk ve millette bezl-i mesâ'-i vatanperveri eden mümtâz ve parlak nâsiyelere du'a ve fatihalar ihda edilmiş ve bu vesile-i hayriyye ile ba'zı ma'rûzâta cür'et kılınmıştır.

Şöyleki, Fransa donanmasının Beyrut'a muvasalatıyla beraber Beyrut ve lâ-siyyemâ Cebel-i Lübnan'da mükîm hristiyanlarla Suriye matbuatında Memâlik ve Hükûmet-i Osmaniyye'nin izmihlâlinden bahisle bir gûna müdaraya mahall bırakılmaksızın Fransızların istilâsına dair vaki' olan tezâhûrat-ı batıla mahza adem-i merkezîyetçiler yüzünden müslümanlar ile hristiyanlar miyanında hasıl olan münâferet ve müslümanlardan ba'zılarının eski hüyanet ve dalaletleri ve *el-İslâh* ve *el-Müfid* ve *el-Kabs* gibi cerâid-i muzırranın i'lânât ve işa'at-ı hainânelerinden münba'is olup ceryânât-i vakı'a vatanperver dindar müslüman kardeşlerimiz iktisâb-ı ekseriyet eylemek hasebiyle asla hâiz-i ehemmiyet değil ise de cerâid-i mezkûrenin neşriyât-i badhahanesine karşı hükûmet-i meşrûtamızın müsâmahakârane vazıyyeti ber-vech-i ma'rûz tezâhûrat-ı rediye bir kat daha revnâk ve ifsâdâtın tezyidine sebebiyet vermekte ve fırak-ı dâlleden istihsâl-ı vifâk maksadıyla tavzif olunanlardan ancak cüz'î namûskâr olan gençlerimizden maadasından şimdîye değin vatan-ı mukaddesimiz için hiç bir faide görülememiştir.

Binaen'aleyh Hükûmet-i Osmaniyye Suriye Kıt'asında nev'e-mâ isti'mâl-i şiddet ve li-eclî't-tezhîb askerinin tezyidine ehemmiyet

* DH-KMS, 63/53 (Bütün mektublar bu numarada bulunmaktadır).

vererek cerâid-i mezkûre-i muzırrayı ta'dil ettiği takdirde mecmu'-i ummetin makâm-i hilâfet-i uzmâya karşı pek kâilü'l-mikdar olan tezâhûrat-ı fâside taraftarlarına hiç bir ehemmiyet ve hareket bırakmayacağı bir emr-i aşikârdır. Bir de meb'us intihâbatında hükümetimizin emr-i intihabâtı ahâlinin hürriyetlerine terki adem-i merkezîyetçilerin ihrâz-i ekseriyetlerine ve beyne'l-ahâli kil u kâle mâni' ve bu suretle muhabbet ve efkâr-i umûmiyeyi bi'l-celb muvaffakatımıza kani' bulunduğumuzdan bu husûsun nazâr-ı ehemmiyete alınması lâzımdır.

Umerâ-yı Arab'ın ittihadı hâkında leffen takdim kılınan ve Şam'da çıkan «el-Kabs» ceridesindeki makalât-i kazibe mahza Devlet-i Aliyye hakkında tehevülattan ibaret olup hiç bir gûna te'sir ve ehemmiyeti yoktur.

Mezkûr ceridede muhterem Talat Beyefendi tarafından mukaddema sadır olan telgraf-nâmeyi tekzîben hükümetimiz aleyhinde Talib Rifa'î tarafından vürûd telgrafnâme sûreti mevcûd olup bu babda tahkikat-i lazime bi'l-icra mûma-ileyhden istifsâr-i keyfiyyet buyurulması pek büyük hüsn-i te'sir hasıl edecektir.

Bir de ezher-i cihet-i enzâr-i aliyeyi Suriye'ye ilka ve Fransızların tevsî-i imtiyazatını mehmâ-emken imha ile Hayfa Limanının Hicaz Şimendüferi gibi haiz-i ehemmiyet olduğuna bi'l-ittina emâkin-i lazimeye memur olan yerlere mümkün mertebe hutût-i hadîdiyyenin temdîdi Alem-i İslâm için cidden ne derece fevâid temin eder ve Hicaz hattıyla emsâli devlet ve hükümetimizin nüfûzunu ne kadar tezyîd eder ise Fransızların Suriye'de kesret-i imtiyazata malikiyeti dahî tezyîd-i fesad için muhaliflere ol-miktar zemin-i fesad ihzâr eyler.

Medine-i Münevvere ve civarı hakkındaki mutala'at ve Darü'l-fünûn ve cem'-i i'anât husûsundaki muamelât ve icraatımız ikinci bir arızamızla mücmelen arz olunacaktır. Ancak Mekke-i Mükerrerme'den avdet etmekte olan hücac cümleten beyne'l-haremeyn adem-i emniyet ve katl ve ta'addîden şikayet ederek bi'l-cümle müslimîn beyne'l-haremeyn şimendüfer hattının heman temdîdini kemâl-i sûzişle istihâm etmekte iseler de hâl-i hazırda beyne'l-haremeyn temdîdi müceb-i su'ûbet ve külfet olup ancak Hicaz hattının el-Ala Kazası İstasyonu'ndan el-Vech Kazasına bir

şu'be tefriki ile temdidi ve el-Vech ile Cidde arasında işlemek üzere dört beş vapur tahsisi halinde müstakbelde beyne'l-Haremeyn maifşetleri ancak nakline münhasır bulunan urban bi'z-zât hattın oradan murûrunu arzu edeceklere bedîdâr olup ol-sûretle hüccac-i müsliminin mal ve canlarının muhafaza ve te'min-i istirahatlerine hizmet edilerek isticlâb-i muhabbetleri ile menâfi'-i azîme te'mini muhakaktır. Medine-i Münevvere ahâlisinin sekiz aylık sarfolunmayan ve pek büyük bir yekûn teşkil etmeyen muhassasatından hiç olmazsa şimdilik üç dört aylıklarının sarfı selâmet-i memleket namına derece-i vücûdendir.

Şeyhu'l-Harem Bey ile Muhafız ve Kumandan Paşa Hazretleri ahyâr-i ümmetten olup la-siyyema Muhafız Paşa umûr-i mevdu'a-i alîlerinden ma'ada bi'l-cümle muamelât ve menâfi'-i umûmiyye-i vataniyyeyi bi'z-zât ru'yet eden erbâb-i kemaldan gayyûr bir vatanperver olduğu cümle-i meşhûdât-i mahsûsamızdan olup ma'rûzâtımızın Nazır Talat Beyefendi Hazretlerine arzını bilhassa temennî eder ve ihtirâmat-i mahsûsamızı takdîm eyleriz. Ol-Babda emr u ferman hazret-i men lehu'l-emrindir.

Fî 3 Muharrem 332 ve Fî 17 Teşrîn-i sâni 329

Bende
Şekib Arslan

Hicaz Timûr Yolu Müdür-i Umûmîsi atûfetlû Adil Beyefendi bu gün Belde-i Tahire'ye muvasalât ve bu babda miyanemizde cereyan eden müzakereden Şimendüfer hattının Maan İstasyonundan Akabe Kazasına temdidi daha muvafık olacağını beyân buyurmuş olup beyne'l-Haremeyn hüccacın ne taraftan olursa olsun te'min-i istirahatları için hattın temdidi hükûmet-i aliyye-yı meşrûtamızdan muntazırdır efendimiz

EK II

Dahiliye Nezareti Celilesi Kalem-i Mahsûs Müdiriyyeti Cânib-i Alisine

Saadetlû Efendim Hazretleri

Lehu'l-hamd Medine-i Münevvere'ye muvasalat ve doğruca huzûru lami'i'n-nûr-i Hazret-i Risaletpenâhîye cephe-sây-i ubûdiyyet olarak muvafakkıyat ve da'vât-ı mefrûza-i cenâbı hilâfetpenâhîye terdifen de'avât-i hayriyyet-i ayât-i kerimaneleri ve muazzam ordu ve ümmet-i nahibe-i İslâmiyye'nin himemât-ı muvafakiyyâtı için fatihalar tilavet kılınmağla, ifa-yı vecibe-i şükranıyyet kılınmış ve bu vesile-i hayriyye ile ba'zı mesâl-i mühimmenin Dahiliye Nazır-ı me'alim-zâhirî Talat Beyefendi Hazretlerine arzı derece-i vucûbda görülmüş olmağla ber-vech-i zîr arz olunur.

«Evvelen» hutût-ı hicaziyye memelerindeki Tebûk ve el-Ala cihetlerinde ebniye inşasına pek çok tâlib ve râğıb mevcûd olduğu halde hükûmet-i mahalliye tarafından mûmâna'at edilmekte olduğu bildirildiğinden tabiiyyet-i Devlet-i Aliyye'yi hâiz olmak şartıyla ahâlinin inşaatına müsa'âde ve me'zûniyyet it'âsı elzem bulunduğu.

«Sâniyen» bir iki gün zarfında Mekke-i Mükerrerme'den Belde-i Tahire'ye avdet eden hüccac-i müslimîn beyne'l-Haremeyn urban tarafından vaki' olan bir çok ta'addiyât ve ihânât yüzünden feryâd ve şikâyat-i elîme işitilmekte ve her gûna tedâbir-i icra ve bezl-i meşâ'î eden hükûmet-i mahalliyye ve la-siyyema kalbî hissiyyât-i vataniyye ile mâlî ve himemât-i aliye ile müte'âlî olan Muhafız ve Kumandan Paşa'ya bu babda bir mesûliyyet terettub etmeyüb bu hâl ancak beyne'l-Haremeyn urbanın tasallutundan münba'is olduğu ve bunun önünün alınması el-Ala İstasyonundan el-Vech veyahud Maan Kazası'ndan Akabe Kazası'na Hicaz Hatı'ndan bir şube tefrikiyla hutût-ı hadîdiyyenin bi't-temdîd Akabe ile Cidde arasında dört-beş adet merkez vapuru tahsisiyle hüccac-i müslimînin can ve mallarının muhafazası ve bu babda bir çok hüccac tarafından müraca'at vukubulacağı cihetle Alem-i İslâm için muceb-i ar olan ta'addiyât-i vakı'anın ref' ve izâlesi halinde hal-i hazırda mecmu'î yüzyirmibin'e bâliğ olan hüccacın adedi ol-vakt beşyüzbine bâliğ olacağı.

«Salisen» Belde-i Tahire'ye hicret eden guraba ve muhacirine arazi alması hükûmet tarafından men' edildiği bi'l-müraca'a vukubulan şikâyata cevaben tabiiyyet-i ecnebiyyeyi hâiz olanlar yüzünden hükûmetimiz dâçâr-i müşkilât olmamak üzere men' edildikleri beyân olunmuş ise de bunlardan Tunuslular teb'a-i ecne-

biyyeden olmadıkları ve ba'zı mücavirîn ve muhacirîn-i kadîme-
nin yedlerinde tezâkir-i Osmanîyye mevcûd bulunduğu halde bu
babda müsa'ade edilmediđi ifade olunuyor ki mücavirîn tarafın-
dan îmâr ve terakkî edilmekte olan Belde-i Tahire'nin bir kat
daha te'âlî ve terakkîsı zımnında keyfiyyetin nazâr-i ehemmiyye-
te alınarak icra-yı icâbının tesri'i.

«Rabi'an» Medine-i Münevvere'ye karîb Hilliyyet ve Süvar-
kıyye cebellerinde me'adin-i mühimme mevcûd olduğu mevsûkan
haber verildiğinden bunların bil-keşf istifade olunmak üzere bir
hey'et-i fenniyye'nin irsâli.

«Hamisen» Belde-i Tahire ahâlisinin Maliye Nezâreti'nden
muhasas maaşlarından sekiz aylıkları sarf olunmamasına ve aile-
leriyle hâl-i sefâlet ve perişâniyetde kaldıkları cihetle tehvin-i ih-
tiyacet için şimdilik bir kaç aylıklarının sarfı hakkındaki mûra-
ca'at ve istirhâmlarının sūr'at-i infâzî.

«Sadisen» Şimendüferle Medine-i Münevvere'ye muvasalatı-
mızda şimendüfer istasyonunda me'mûrîn-i mülkiyye ve askeriyye
ve binlerce ahali tarafından gayet parlak bir surette istikbal
vuku'bularak Arapça ve Türkçe te'atî olunan samimî nutuklar
bî'l-cümle müslümanların makâm-i hilâfet-i uzmâya merbutiyyet-
leri fezâllini izhâr ve bî'l-umûm umerâ-yı mülkiyye ve askeriyye
ve binlerce ahâli ve mücavirîn-i kirâm ve Buhara ve Hind ve Ka-
zan ve Afgan ve Afrika ve her taraftan gelen huzzâr ve zâvvâr-i
zevî'l-ihtirâm hazır oldukları halde nâm-i nâme-i Hazret-i Padi-
şahî olarak Daru'l-fünûn'un vaz'ı esâsî merasim-i ihtifaliyesinin
icrası bütün Alem-i İslâmî ihyâ ederek arzûvî umûmî üzerine bu
kerre ahâli ve mücavirinden mürekkeb muhtelid bir i'ane komis-
yonunun teşkiliyle bi-mennihi'l-kerim bu babdaki asâr-i hayriyye-
nin istikmâlî esbâb-i hayriyyesine ibtidâr kılındığı ve Evkaf Ne-
zâreti'nin ahâlinin Medrese-i Külliyye-i İslamiyye'ye teberru'an
bir mahall it'âsî hakkındaki iş'ârî üzerinde Sıbak tesmiye olunan
meydanda altıbin lira kıymetinde ve Davudiyye Bahçesi civarın-
da onbin metro murabba'ındaki arsaya bu kerre Külliyye inşası
takarrur etmiş ve Harem-i Şerif'e merbût evkafdan Bî'r-i Osman
cihetindeki arazi Medine-i Münevvere'ye yarım saat kadar bu'diy-
yeti hasebiyle oraya müstakbelde kısm-ı zira'î ve hendese ve sı-
na'a misillû dâru'l-hayrat tesisi takarrur eylediği.

«Sabi'an» Belde-i Tahire'de belediye dairesinde müteşekkil komisyon-i mahsûs Belde-i Tahire'nin i'mâr ve ıslâhı ve Ayn-i Zerka suyunun ta'mir ve Babu'l-Mecid harıcındaki sekene ile Seyyidina Hamza Hazretlerine kadar isâlesi için gelmekte olan zuyvar ve hüccacdan birer mecdiyye toplanmakta olan i'aneye Donanma-yı Hûmâyûn için dahî münasib miktar i'anenin cem'î esbâbına tevessül edildiği ma'lûm olmak ve su isâlesi amelîyatı kemal-i ehemmiyetle icra olunmakta olduğu muhât-i ilm-i sâmî buyrulmak üzere arz olunur.

«Saminen» Bir çok urban meşâyih şimendüfer yolunda mevcûd araziden şimendüfere aid muktezi arazının ba'de't-tefrîk mutebâkîsinin sûret-i resmiyyede kendilerine terki halinde beyne'l-Haremeyn hutût-i hadîdiyyenin temdidine cümleten ve bi'z-zât hizmet edeceklerini bi'l-muraca'a beyân etmiş ve binaen'aleyh Medine-i Münevvere Muhafız ve Kumandanlığına me'zûniyyet verildiği halde hatta birkaç günlük mesâfede bulunan ve Mekke-i Mûkerreme'ye de yakın olan meşâyih ile muhabere mümkün olup bu sûretle hattın tedricen Mekke-i Mûkerreme'ye isâli ve urbanın bu babda bi'z-zât hizmetleri tabîî ve Belde-i Tahire'nin tanzîfât ve tanzîmâtına mani' olan binlerce develerin dahî duhûline nihayet verilerek maksad hasıl olacağı ma'rûzdur. Ol-babda emr u irâde hazret-i men lehu'l-emrindir. 21 Teşrin-i sâni 329

Medine-i Münevvereden

Bende
Şekib Arslan

EK III

Dahiliye Nâzır-ı Me'âli-kemperverleri Devletlü Talat Beyefendi Hazretlerine

Hidiv Hazretlerinin ta'kib eylediği hâfi olmayan siyâset-i sâkîmesi ancak Memâlik-i Arabiyye'de İngiltere Devleti'nin taht-ı himâyesinde ihrâz-ı hilâfet etmek ve bu sayede Arabistan Kıt'ası'nı istflâ eylemek fikr-i fâsidiyle avanesiyle birlikte ve kemâl-i ehemmiyetle çalıştıklarını Mısır'da bulunduğum zaman bi'l-mü-

şahade muâmelât-ı vakı'alarından nefret ve ahbabım olan Şeyh Ali Yusuf Efendi'ye de muhalefetle beraber Ferid Paşa ile peydâyı husûmet ve benaberin Mısır Hilâl-i Ahmeri'nden çıkmaklığımı mecbûriyet hâsıl olmuştur.

Hidiv Hazretleri'nin Cem'iyet-i Hayriyye-i İslâmiyye'yi müessis olan Muhammed Şerîfî Paşa'ya olan gazabı ancak Vahdet-i Osmaniyye'ye ibrâz-i mesâ'î eylemesinden münbâ'is olmuştur. Belde-i Tahire'ye muvâsâlatından sonra Mısır'dan Muşarunileyh Muhammed Şerîfî Paşa'dan aldığım mektubdan Medine-i Münevver'e de cereyân eden umûr ve mu'amelâtdan haberdar olduğunu iş'âr ve li-ecli'z-ziyâre Belde-i Tahire'ye gelen ba'zı Mısırlıların bu babdaki ifâdat ve ikrarıyla ve Havza-i Mutahhara'ya berây-i ziyaret bu kerre bu taraf-ı eşrefe gelen (İmam Yahya'nın) müsteşârı Seyyid Abdullah bin İbrahim ile vukû' bulan mülâkatımda berveç-i zîr mu'amelâta muttâlî olarak hulâsa-i arz ve izbârına ic-tisâr eyledim.

(1) Hidiv Hazretleri esnâ-yı harbde kendisinin Bilâd-ı Arabiyye'yi li-ecli'l-isti'lâ i'lân edeceği hilâfetine bî'at ettikleri halde emâretlerinin riyâseti tahtından müstakil bırakacağı ve kendilerine bir çok mal vererek İngiltere'nin himâyesinde kalacaklarına daîr de (İmam Yahya) ve (Emîr-i Mekke) ve (İdrisi) ve Necd ve Basra umerâsına mektuplar yazdığı ve bu babda sarf-ı mesâ'î eylemelerini tavsiye ettiği.

(2) Mekke-i Mükerrreme Emâreti'nin Şerifi'ne büyük büyük va'adler vererek İdrisi ve Necd Emiri İbn Su'ûd ile terk-i mukatele etmesini tavsiye eylediği.

(3) Bi'l-cümle umerâyaya yazdığı mektuplara nev'ema muvafakat cevabı verilmiş ise de ancak (İmam Yahya) Hidiv-i muşarun-ileyhin siyâset-i sakîmesine hafî ve celi muhalefet ettiği.

(4) Belde-i Tahire'de Mısır ahâlisinden Şeyh Ali Şuveyl, Şeyh Ali Yusuf Efendi'nin bu babdaki programına bundan iki sene evvel muttâlî olarak gâye-i âmâlini ta'kîb etmek üzere Hidiv-i muşarun-ileyh burada ba'zılarına Mısır evkafından murettebât ve ma'âşat tahsis eylediği.

Hulâsa-i kalam sulhun in'ikadından ve bi-mennihi'l-kerim Edirne'nin istirdadından ve Balkan Buhranı halledildikten sonra

bu babdaki harekât-i fesadiyye kesb-i hiffet etmiş ise de ifsâdâta ber-taraf olmuş nazarıyla bakılmayup Şerîfî Paşa'dan aldığım mektubda bilâhâre Hidiv-i müşarun-ileyh Hazretleri'nin hiddetî kesb-i işdidât ederek Belde-i Tâhire'ye gelmekliğimiz gerçi sûret-i zahirede Medrese-i Külliye-i İslâmiyye için ise sûret-i batınada Müşarün-ileyhin ta'kîb eylediği âmâl-i siyasiyye-i sakîmesinin hilâfı olarak iptaline ve vahdet-i Osmaniyye'nin te'sisine ma'tûf bulunduğu beyan buyrulmuş ve ma'rûzât-ı vakı'a muvafık-ı hakikat olup gerçi Şeyh Ali Yusuf Efendi vefat etmiş ise de Hidiv-i müşarun-ileyh el-hâletü hazîhî âmâl-i fasidesini ta'kîb etmekte bulunmasına nazaran Arabistan Kıt'ası'nda bulunan Hükûmet-i Osmaniyye'nin Mısır'dan bu babda tereşşuh eden harekât ve mu'amelât-i fesâdiyyeye daima muteyakkızane ve mutebassirane davranmaları elzemdir.

Bir de kabâil-i urban ve lâ-siyyema Hicaz Kıt'asındaki Ehâmîde ve Harb ve el-Vecih'de İbn Rifade ve Uteybe kabâilî misillü azîm ve mühim meşâyih-i urban ve İbn Reşid ve Müntefik meşâyihî vesâire ile revabıt-ı mütemâdiyede bulunmak ve Hükûmet-i Osmaniyye ile İmam Yahya arasındaki i'tilâfın müşarün-ileyhin Hilâfet-i Osmaniyye'ye olan merbûtiyet ve sadakat-i ciddiyesine karşı Meclis-i Mebûsan'ın in'ikadında kema-yenbağı tasdiki ve kuvvetinin kesb-i za'f etmesine binâen İdrisi'nin sûret-i cebriyye'de elde edilmesi esbâbının istikmâlî ve te'mini ve Mekke-i Mükerrreme Emareti'nin ber-vech-i ma'rûz müşarun-ileyhima tabiiyyet etmemek üzere tazyıkı ile beraber İdrisi'nin meydanda kalması gayr-i câizdir. Zira bunlar daima Mısır ve Aden ve Musavvâ' ile muhabere etmekte Arabistan Kıt'ası'nda Hilâfet-i Osmaniyye'ye merbût kalmak şartıyla emâretinin tasdikini te'min maksadından başka emeli olmayan İbn Su'ûd'un irâs-i mazarrat etmesine meydana verilmemek üzere emâretinin tasdiki icab-ı hâl ve maslahata muvafıktır.

Beyne'l-Haremeyn hutût-i hadîdiyyenin bi-eyyi hâl temdidine çalışılmalıdır. Bu maksadın te'mini ise Mekke-i Mükerrreme emâretinden ziyâde urban yedindedir. Bu babda urban meşâyihından ba'zıları ve Benî Avf ve Benî Murevvih kabilelerinden Emir-i Mekke'nin mahdûmu tarafından katledilen Hamûd bin Rebîk'in biraderi ile görüştüm ve hattın Medine-i Münevvere'ye kadar iki

günlük mesâfeye kadar temdîdi için kendilerini ikna' ederek hattı kabûl ettiklerine dâir te'minat aldım. Binaen'aleyh emsâlini görecek sâir meşâyihın dahî tabi'iyet ve inzımâm-i mu'avenetiy-le hattın tedricen Mekke-i Mûkerreme'ye kadar temdîdi mümkün olur.

Kezâlik Ehâmîde Kabilesi Şeyhu'l-meşâyihı İbn Huzeyfe ile sâir Harb meşâyihının ma'aşat ve ta'vızâtıyla develeri ucûrâtının te'mini şartıyla hattın temdîdine muvafakatlarını muşa'ar mühürleri altında ta'ahhüd almak üzere de Ehâmîde'den adam buldum. Egerçi bu babda emr-i mühimm-i meşru'un itmâmî arzu buyrulursa anlardan taahhüd-nâme alındıktan sonra beyne'l-Haremeyn hattın tedricen temdîdi te'mini esbâb-ı bi'l-istikmâl inşâ olunan mahallere urban ve askerden kuvve-i kâfiye konulur.

Beyne'l-Haremeyn'in hutût-ı hadîdiyyenin ikmâlî siyasî ve askerî ve iktisadî noktalarınca fevâid-i azıme-yi ve Yemen'e kadar temdîdi ile Devlet-i Osmanıyye'nin istikbâlini bi't-te'mîn inâyet-i bârî ve ruhâniyyet-i cenâb-ı peygamberîyle Anadolu Kut'ası'ndan ziyâde envâl ve hazâin ve nüfûsî olan Arabistan Kıt'ası'ndan hükümetimiz istifade ederek millet-i mu'azzama-i islâmiyyenin te'âlî ve terakkisîne hidmet eder.

Belde-i Tâhire a'yân ve eşrafından ve kibâr-i mücavirinden altmış kişi da'vet ederek makâsîd ve âmâl-i hayriyyeyi bi't-tefhîm müste'inen billah Cem'iyet-i Hayriyye-i İslâmiyyesi Şu'besi'nin teşkiline muvaffak oldum ve bi'l-intihâb meclis-i idâresinin dahî bi't-teşkil vuku'bulan teberru'ât esmânından Cem'iyet-i Hayriyye'ye güzel bir mahall tuttum ve toplamış ve toplamakta bulunmuş olduğumuz i'ânenin mîkdârî yüz liraya kadar bâliğ olmuştur. Hey'et-i İdâre'ye intihâb olanların ekseriyetini teşkil edenler ashâb-i izzet ve hamıyyetten bulunmalarından ve bâ-husûs katib-i umûmîliğe fahriyyen ta'yin edilen maarif idaresi ser-katibi Hasan Fehim Efendi cidden çalışkan vatanperverandan olduğundan ez-cümle ma'arîfin terakkisi için de son derece çalıştığını müşahade etdim. Maaşı ise altıyüz kuruştan ibaret cüz'ıyyat kabilinden olup ğilâ-yı es'ârî meşhur olan böyle uzak bir beldede idâre-i ma'işet için pek muzayaka çekmekte olduğunu anladım. Binaen'aleyh hakikatten vatanın terakkisi için ve cem'iyetimizin fahrî kitabetini kabul eden mumâ-ileyh Cem'iyet-i Hayriyye için de matlub derecede çalı-

şacağından hüsn-i hizmetine mükafaten vilayetlerde ma'arif kاتبlerine verildiğı misillü buranın ğıla-yı es'ârî ve uzak bir belde olduğı nazar-i dikkate alınarak ma'aşının bin kuruşa iblâğı hakkında Ma'ârif Nâzırı Şükrî Beyefendi Hazretlerine ayrıca arz eylediğim gibi lütfen taraf-ı devletlerinden dahî bu husûs hakkında nezâret-i müşarun-ileyhaya teşebbüsât-i lazimedede bulunarak sabık ma'aşına dörtyüz kuruşun zammıyla bin kuruşa iblâğını sûret-i husûsiyyede istirhâm eylerim.

Berây-i ziyaret gelen hüccacdan toplanan i'ânât Ayn-Zerkâ ve belde menfaatine olarak kamilen belediyyede müteşekkil komisyon-i mahsûsa verilmiştir. Bizler dahî mevlid-i şerifde gelecek züvvar-i kiramdan toplanılacak i'âne-yi düşünüyörüz ve esbâbına tevessül edilecektir fakat istikbâl için Belde-i Tâhire'ye gelecek her sınıf züvvarın beher neferinden yüzde otuzu donanma ve yirmisi Külliyye on kuruşuysa Cem'iyet-i Hayriyye'ye ve mütebâkısı ıslahat-i mahalliyyeye ait olmak üzere cem'an elli kuruş i'anenin ahzının Meclis-i Vükelâca taht-ı karara alınarak hükümet-i mahalliyyeye tebliğini pek muvafık görüyörüm.

Ve Cem'iyetimize gurebâ-yı mücavirinden dahî a'zâ kabûl ettik. Alem-i İslâmiyetin her tarafından gelen züvvar-i kirâmın muktedir ve mütefekkirini ile içtimâ' etdim. Ez-cümle Afganistan'ın hudûd-i şimâliye valisi Seyyid Hüseyin Paşa ve Kaşgar ve Hive ve Cava ulemâsından ba'zılarını ve Hindistan'ın Behûbâl veziri ve Haydarabâd ve Peşâver'in ve Merakeş ve cihet-i sâirenin büyükleri ile şeref-mülâkî olarak Donanma-yı Osmanî ve Medrese-i Külliye ve Cem'iyet-i Hayriyye-i İslâmiyye i'anâtı hakkında icab eden mukarrarat ittihâz edildi. Hindistan'da altmışbin neferden mürekkeb (Himayetü'l-Ka'be) ve iki seneden beri dokuzyüzbin neferden mürekkeb Cava'da (Şirket-i İslâm) nâmlarında iki büyük Cem'iyet-i İslâmiyye teşkil edildiğı me'a'l-mesâr haber alındı. Devlet Osmaniyeye bu cem'iyetlerden maddeten ve ma'nen te'mîn-i istifâde eylemesi esbâbına tevessül edildi. Cenâb-ı Hakk muvaffak-ı bi'l-hayr eylesün amin. 16 Kanûn-ı evvel 329

Şekib Arslan
Bende

EK IV

Dahiliye Müsteşâr-ı Alisi Cânib-i Sâmisine

Atûfetlü Efendim Hazretleri

Cava ve Sumatra'da Devlet-i 'Aliye ve Hilâfet-i Osmaniyye'ye dünyanın en hararetlî müslümanlarından 35 milyon nüfus vardır. Bunlardan istikbalde fevââid-i azîmeleri derkârdır. Şu kadar ki intibahları pek hadisu'l-ahd olduğuna binaen Hollanda hükümeti elinden geldiği mertebe onlara tazyik etmeğe devam ediyor. Hatta cehalet sayesinde misyonlar senede binlerce müslümanları tansîr ettirdikleri me'a't-teessüf muhakkaktır. Hindistan'da [ki] gibi değildir ki ulemâyı mahalliye çoktur ve hristiyanlık hücumunu def edebilsin. Bunun telâfisi için orada Osmanlı bazı ulema ve udeba vasıtasıyla intibah ettirerek Hollanda desâisinden rağmen birkaç cemiyet teşkil edildi. Bu cemiyetlerin en büyüğü «şirket-i İslâm» namında teşkil olunan cemiyettir. Bu cemiyetin Trablus muharebesinden ve İslâma bu kadar haksız tecavüzattan beri efkârâ gelen galeyân sayesinde muhakkak bir surette azası 900 bin kişi oldular. Diğer cemiyetlerin matbu nizam-nâmeleri bendenizde meycutturlar. Her ne kadar mektepleri açmağa teşebbüs ederlerse de hocalara pek şedîd bir ihtiyaç görünüyor. Mamafih sebât ile gittikçe bu ihtiyaç reddolunacağı me'muldur. Şimdi Mısır'da bu milletin lisan-i umûmisi Malayuca, Mısır'da bulunan bazı Cava udebâsından bir kaç zat bir gazete çıkarmışlardır. İşbu gazete Devlet-i 'Aliyenin en sadık ve en faal hadimlerinden olup devletin muavenetine bi-hakkın şayandır. Mahrem bir surette ayda bu gazeteye hükümet-i seniyyeden elli lira tahsis edilir ise Cava ve Sumatra Malakka ahâlisinden devlet cihetine gerek maddî ve gerek mânevî nice muavenata sebep olacağı şüphesizdir. Bendeniz bu gazete ashâbından gelen mektubu leften takdim etmekle ictisar ederim. Lütfen Talat Beyefendi hazretlerine işbu arıza ile beraber mektubun takdimi ile tercümesi musterhamdır.

Medine'de iken Medine'deki Senüsilerin Tekkesi arsasını satmak zımnında seydi Ahmed el-Şerih hazretlerinden bir mektub aldım. Arsa hikr tarikiyle otuzbin liraya kadar virilebilir. Şu kadar ki Devlet-i Osmaniye hakkında Medine-i Münevvere gibi bir yerde

Senüsilerin arsası satılması ve bunun mahza li-ecli cihad yapılması fena tesiri büyüktür. Son müddetde yeni vak'alar muvaffakiyetle neticelenmeleri, meydan-i cihatda bulunan mülazım Necib el-Havranî Efendi'den anlaşılıyor. Her nasılsa yine mücahidin-i senussîye'ye bazı imdadat gönderilmesi müsterhamdır. Ol-babda emr-u ferman men lehu'l-emrindir.

Şam Fî 2 Rebiüssani 332

Şekib Arslan

EK V

Biraderim Beyim Efendim.

Medine-i Münevvere'de Cem'iyet-i Hayriye namına toplanmakta olan ianâtı Külliye-i İslâmiye tedrisatına hasnı hususunda mektûb-ı alinizi Şam'a avdetimde almakla buradan mümkün olan tedbiri Medine'de te'sis ettiğim Şu'be'ye icra ettireceğim. Şu kadar ki, bazı mutâla'âtım vardır.

Evvelen, tekml Alem-i İslâm'da Külliye'nin mücerred binasına yüzbin lira ve Külliye'nin mesârifât-i seneviyesine on bin lira evkafça tahsis kılıldığı kemâl-i neş'e ile şâyi' olduktan sonra, şimdiden hayır ebniye için ancak on bin lira tahsis kılabiliriz desek ve sabık ilandan nukûl etsek hasıl olacak fena tesir derkârdır.

Saniyen, Medine'de Külliye'nin ianesi için mahsus bir komisyon teşkil edilmiş idi ve bu komisyon memuriyeti Cemiyet-i Hayriyenin [nefs-i] memuriyeti olamayacağını unutmamalı. Zira Külliye'nin Komisyonu Külliyenin ianât-ı maliyesine mahsustur. Halbuki Cem'iyet-i Hayriye başka bir programı vardır.

Salisen, teşkil ettiğimiz şube henüz bir şey toplamamıştır. Cem'iyetin yeri, kirası ve tefrişâtı için yüz lira kadar kendi paramdan ve arkadaşların parasından topladık. Mevlid-i şerif müna-sebetiyle gelecek zairlerden i'anât istifa etmek için beşer kuruşluk biletleri bastırmış idik. Şimdi emrinize binaen bu yoldan toplanacak paranın yarısını Külliyenin hesabına tahsis etmek zımında Medine'nin şu'besine yazdım. Yalnız, Cem'iyet-i Hayriyye namına tekml toplanacak para Külliyyeye tahsisi kabil olmadığı gibi külli-

yenin mühim tedrisatında yalnız fakara Cem'iyet-i Hayriyye şubesine itimad etmek doğru olmadığını arzede bilirim.

Rabian, Mesarif Başkâtibi ve Cem'iyet şubesi Kâtib-i Umûmîsi Hasan Fehim Bey maaşı altıyüz kuruş, iki memuriyetinde gece gündüz çalıştığına ve çocuk en temiz ve terbiyeli memurlardan olduğuna binaen gerek Maarif Nezaretine ve gerek Talat Beyefendimize bin kuruşa maaşının iblağını istirham etmiştim. Şimdi bu babda Talat Bey'in inayet-i mahsusasını istirham eylerim efendim.

Bende
Şekib Arslan

Hamış, Havran mebusluğuna namzetliğimi koymak için buraya defaatle istendim. Ve bendenizden rağmen gelmeğe mecbur olup şimdi yine gece gündüz intihabla uğraşıyorum. Uğraşmak esbabı sabık arzettiğim mu'akesenin asârıdır ve halen her ne kadar zâhiru'l-halde sustulurur ise de ellerinden gelir ise intihabımı bozarlar. Yahya ve Hamûd el-Atraş Beyler mu'akesesine rağmen cebel-i Durûz'un ekserisi ve Mustafa el-Atraş Bey ile rufekâsı tarafımı iltizam ettiler. Havran Müslümanları Cemiyet vasıtasıyla elimizde yalnız Atraş Ailesi bu sefer bu mes'eleye tasaddisi, sabıkan arzettiğim entrikaların neticesidir. Bendeniz bu kadar uğraşmağa mecbur olacağımı bilmiş olsaydım, Medine'den gelmezdim. Zaten Zöhravi'nin Ayanlığından sonra hiç bir mansıbın lezzeti kalmadı.

Bingazi Tahrirat Müdür-i sabıkı ve Şam Muhacirin-i Komisyon'u Tahrir Bey muhacirin memuri mücerred şikâyetine azli aceleli bir şeydir. Bu delikanlı zeki ve hamiyetli ve Bingazi muharebesinde hizmeti, sebkat etmiş olduğundan memuriyetine iadesiyle vilayetin inhasi tervici Talat Bey efendimizden musterhamdır.

Bende
Şekib